

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 2

Milli Kimlik Oluşumunda Edebiyatın Önemi: Anamın Kitabı Örneği

The Importance of Literature in the Formation of National Identity: Example of Anamın Kitabı

Pasha Guluzade*

Özet

Edebiyatı toplumsal düşünce yapısından ayrı düşünmek neredeyse imkansızdır. Her bir edebî eserin toplumsal ruhtan esinlendiğini kabul etmek gerekmektedir. Özellikle modernleşme süreciyle birlikte gelişen Türk edebiyatında bunu çok kolay bir şekilde görmek mümkündür. Edebî eserlerde toplumun tarihsel yaşamı, geçirdiği dönüşümler, onun nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili izler gözlemlenmektedir. Batılılaşma sürecinde bu daha açık bir şekilde kendini belli etmektedir. Özellikle özentili duyulan bir Batı toplumu ve tiplemesi söz konusu dönemde öne çıkmaktadır. Yazarlar yarattıkları kahramanlar aracılığıyla toplumun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve politik durumunu gözler önüne sermektedir. Bir anlamda bu sorunların farkındalığını ve onları engellemenin kurgusu geliştirilmektedir. Söz konusu süreçte sayısızca eserler kaleme alınmıştır. Çalışmada sadece bu eserlerden biri olan Anamın Kitabı incelenecektir. Azerbaycan'ın önemli düşünürlerinden biri olan C.Memmedguluzade de Anamın Kitabı eserinde toplumdaki sorunların hangi boyutlarda olduğunu belirtmekle birlikte bunun üstesinden gelmenin ipuçlarını vermektedir. Bu çalışmada yazarın söz konusu eseri sayesinde dönemin düşünürlerinin görüşlerinden de yararlanılarak milli kimlik oluşumunun

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, prquluzade@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0456-0799.

Atıf/Citation: Guluzade, P. (2024). Milli Kimlik Oluşumunda Edebiyatın Önemi: Anamın Kitabı Örneği. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (2), 217-231.

edebiyata nasıl yansıdığı ve bu sürece yaptığı katkılar felsefi ve tarihsel açıdan temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Kimlik, Düşünce, Dönüşüm, Edebiyat, Karakter.

Abstract

It is almost impossible to think of literature separately from social thought. It is also necessary to accept that every literary work is inspired by the social spirit. We can see it very easily, especially in Turkish literature that developed with the modernization process. Traces of the historical life of the society, its changes, its causes and consequences are observed in the these works. We can easily see this in the process of westernization. In this period, especially the imitation of Western society and characters is in topic. Authors reveal the economic, social and political situation of the society through the heroes which they were created. In a sense, awareness of these problems and the construction of intercepting them are being developed. Numerous works were written in the process and only one of these works will be centered in the study. Azerbaijani well-known thinker Jalil Mammadguluzadeh in his "My Mother`s book" work not only does it specify the dimensions of the problems in society and also made fictions to overcome these. In this study, it is tried to base on the philosophical and historical aspects of how the formation of national identity is reflected in literature and its contributions to this process by using the views of the thinkers of the period.

Keywords: national identity, thought, transformation, literature, character.

Giriş

Modernleşme süreci ile birlikte türk aydını kendi eserlerinde bunun gerekliliğine dikkat çekmekteydi. Yazarlar da eserlerinde oluşturdukları karakterler sayesinde kendi görüşlerini kolay bir şekilde ortaya koymaktaydılar. Böylece kurgulanan veya hayal edilen toplum ve bireylerde gerekli olarak görülen dönüşüm bu tipler aracılığıyla halka anlatılabilmekteydi. Edebî eserlerde yaratılan ve bir anlamda kahraman karakterler daha çok topluma yön veren kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Balci, 2002:4). Söz konusu döneme dair eserler üreten yazarların kendi eserlerinde daha çok sentezci aydın tiplerine ihtiyaç duyduğunu görmek mümkündür. Eserlerde sentezci aydınlar aracılığıyla Doğu ve Batı'nın sentezinden oluşan bir gelişim metodunun benimseneceği beklentisi oluşmuştur. Bu sentez sayesinde bizde olmayanların başka medeniyetten alınması ve mevcut değer sisteminin kabul edilmesinin gerçekleştirilebilmesi düşünülmektedir (Balci, 2002:53). Hiç kuşkusuz yazarların Doğu ve Batı sentezini kendi içinde barındıran düşünce akımı olan İslamlaşmak, Türkleşmek ve Muasırlaşmak'tan etkilendiğini söylemek mümkündür.

XIX. yüzyılda İslamlaşmak, Türkleşmek ve Muasırlaşmak veya kısaca üç formül Türk aydınlarının üzerinde en çok düşündükleri kavramlar olmuştur. Bunlar toplumun manevi, hayati ve hakiki ihtiyaçlarından doğmaktadır. Birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul edilen bu üç fikir akımından birinin diğerlerine tercih edilmesi, içtimai tekamülün, ruhi yücelmenin ve asri terakkinin toplumda vücut bulmasına engel teşkil edeceği düşünülmekteydi (Günaltay, 2011:1073). Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak görüşünün temelleri Hüseyinzade tarafından atılsa da, sonradan Gökalp bu görüşü geliştirmiş ve sistemleştirmiştir. Şüphesiz üçlü formülün ortaya çıkmasında Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset makalesini gözardı etmemek gerekmektedir. Düşünür 1904 yılında yayınladığı makalesinde, Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık akımını irdelemiş ve devletin ayakta kalma şartının bu olduğu görüşünü savunarak yeni bir sentez ortaya atmıştır. Üç Tarz-ı Siyaset'te ortaya atılan bu üç görüşün hiçbirinin Osmanlı'da tam anlamıyla uygulamaya konulduğunu söylemek mümkün değildir. İsimsiz olarak Türk gazetesine gönderilen bu yoruma göre mevcut olan hastanın, iyileşmesi için ilk önce hastalığın iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Fakat dönemin Osmanlı aydınlarının çoğunun ne yazık ki, bu görüşten yoksun olduklarını görmek mümkündür (Arslan, 2015:176). Üç formül Osmanlı'da tam olarak uygulanmasa bile yeni kimlik oluşumunda tartışmaların ve kurguların önünü açmıştır. Ortaya konulan formülle ilgili eleştirilerin geliştirilmesi bile onun dönüştürülmesi ve daha iyi temellendirilmesine olanak sağlamıştır.

1. Milli Kimlik İnşasında “Üç Formül”

Hüseyinzade Ali 1906-1907 yıllarında basılan Füyuzat dergisinde Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'inden etkilenerik “İslam imanlı, Türk kanlı ve Avrupa kıyafetli bir insan olalım” önerisiyle “Türkleşmek, Muasırlaşmak, Çağdaşlaşmak” formülünün temelini atmıştır (Ölökberov, 2014:82). İslam aleminin eğitim, din, hukuk, politika alanındaki sorunlardan kurtulması için Türk kanlı, İslam imanlı ve Avrupa kıyafetli bir fedai gerekmektedir (Turan, 2014:113). Bu bir anlamda üçlü formülün birlikte kullanıldığı zaman, başarı getireceğine olan inancın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yani modern bilim ve teknik bilgiye sahip olan, milliyetçe kendini Türk hisseden, en son semavi din olan İslam'a inanan bir toplumun oluşturulması gerekmektedir. Bunların birlikteliği milli kimlik oluşumundaki en önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Formülü geliştirerek sistemleştiren Ziya Gökalp toplumsal bilincin üç boyutu olduğunu belirtmektedir. Bu ulusculuk, ümmetçilik ve çağdaşlıktır. Toplumsal bilinci yansıtan en önemli aynalardan biri hiç kuşkusuz dildir. Söz konusu üç boyutu dilde görmek için dili anlam bakımından çağdaşlaştırmak, terim olarak İslamlaştırmak, dilbilgisi ve yazım açısından Türkleştirmek gerekmektedir (Gökalp, 2013:19). Türklüğü sözcüklerde, menkibelerde, masallarda, destanlarda bulabilir ve sonra dildeki mevcut dağınıklığı giderebiliriz. Bununla birlikte İslam'la ilgili kurumların geleneklerini, tarihini iyi bir şekilde incelemek gerekmektedir. Sonra dönemin gerekli tekniklerinden, fenlerinden, felsefesinden yararlanabilmek için bunların da tarihlerini, zamana ve topluma uyumlarını araştırmaya ihtiyaç vardır. Uygarlık tarihini öğrenerek fen ve sanayinin nasıl geliştiğini öğrenmek, süreci anlama açısından çok önemlidir. Böylece bir yandan tarihli ve gelenekli bir ulus olmaya, diğer yandan da gerçek anlamda sanayiye dayanan bilimler bulmaya, metotlardan sürekli olarak beslenen felsefeler yaratmaya çalışmak gerekmektedir (Gökalp, 2013:26). Düşünürü göre bu yapıldığı takdirde toplum için gereksinimlerin üretimi gerçekleştirilebilir.

Mehmet Emin Resulzade'ye göre de toplumsal birlikteliği sağlamanın yolu üçlü formülden geçmektedir. “Her bir millet hür yaşayıp gelişme gösterebilir, ancak bu sürecin üç evresi olmalıdır: 1-Dil, 2-Din, 3-Zaman. Dil açısından biz Türküz, Türklük ise siyasi benliğimiz, milliyetimizdir. Demek oluyor ki; bağımsız Türk edebiyatı, Türk sanatı, Türk tarihi ve Türk medeniyetine sahip olmak yegane amacımız olmalıdır. Parlak bir Türk medeniyeti ise en mukaddes amacımız olarak ışık saçan yıldızımız olmalıdır. Müslüman bir milletiz ve zaman olarak biz teknolojinin, ilim ve fennin mucizeler yaratan bir dönemindeyiz. Demek ki sağlam, emin ve ideal bir görüş vücuda getirmeliyiz. Bu esasın ilkeleri ise: Türkleşmek, İslamlaşmak

ve Çağdaşlaşmaktır” (Rəsulzadə, 1915; Yagublu, 2015:279). Rezulzade böylece üçlü formülü bir kurtuluş ve yeni kimlik inşasında tetikleyici etken olarak gördüğünü belirtmektedir.

Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset eserinde Osmanlı'nın kurtuluş için hangi yolu seçmesi gerektiğine dair görüşlerini belirtmekte ve bunu tartışmaya açmaktadır. Fakat düşünür makalede kesin bir şekilde hangi sonuca vardığı açıklamamakta ve bunu okuyucuya bırakmaktadır. O kısaca üç formülü şöyle belirtmektedir; bunlardan birincisi Osmanlı milletini oluşturmaktır. İkincisi bütün İslam topluluklarını kendi etrafında birleştirmeyi amaçlamaktır. Üçüncüsü ise Türkçülüktür. Bu eserde, devlete bağlılığın üç temel ilkesinin birbirine uygunluğu ileri sürülmektedir. Düşünür son sözü okuyucuya bıraksa da, Türkçülüğe bir vurgunun olduğunu sezmemek mümkündür (Uyanık, 2003:98).

Akçura'ya göre Osmanlı milletini oluşturmanın yolu insanlar arasında din ayrımı yapmaksızın her kese aynı siyasi hakkı tanımak, sorumlulukları yüklemek, düşünce ve din özgürlüğü vermek, eşitliği oluşturmaktan geçmektedir (Akçura, 2012:9). Tanzimat'la birlikte kozmopolit bir görünüme bürünen Osmanlı sosyal yapısı, resmi ideoloji olarak ileri sürülmekteydi. Yani din, dil, örf, cins ve sosyal sınıf farkı gözetmeksizin herkesin eşit bir duruma gelmesi temenni edilmekteydi. Kısaca Osmanlılık görüşü benimsenilmekteydi. Bu sayede toplumdaki kargaşa ve ayrılmalar son bulacak, herkes tek bir bayrak altında toplanabilecekti. Bu süreçte eskisi gibi merkez güçlü olmasa da en azından devletin çöküşü engellenmiş olacaktı. Osmanlı Türkleri belki bir yere kadar idarede kendi ağırlıklarını koruyabileceklerdi. Toplumda Müslümanlar çok olduğu için yönetimde en fazla yer de onların olacağı için dini etki hâlâ kalkmamış olacaktı. Yani arzu edilen eşitlik tam olarak sağlanamayacaktı (Akçura, 2012:24). Bu görüş Meşrutiyet'le de gündeme gelmişti. 1876 Kanun-i Esasi'nin en temel amacı hiçbir ayrım gözetmeden herkesi tek bir çatı altında toplamaktı. Böylece o dönemde Osmanlı'dan ayrılma eğilimleri önlenmiş olacak ve tebaaların birlikteliği sağlanabilecekti. Ama bu da uygulamada beklenilene veremedi. Sonradan din temelli İslamcılık ve milliyet temelli Türkçülük gündeme gelmeye başladı (Uyanık, 2003:96-97). Üç formülün oluşma sürecinde belli bir yaşanmışlığın izleri vardı.

İkinci görüş olan İslamiyet politikası zaten eskiden beri vardı. Sadece daha da yaygınlaştırılmaya başlandı. Özellikle Genç Osmanlı siyasetçi ve şairlerinin sık sık değindiği konulardan biri İslamiyet olmuştur. Dini vurgunun ön planda tutulmasının birtakım sorunları olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu en başta Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin ayrılmasını tetikleyecekti. Çünkü bu görüşe göre “din ve millet birdir” ve bu yüzden Müslüman olmayanların ülkede kalması, devleti zor durumda bırakacaktı (Akçura, 2012:13). Buna rağmen

dinin milli şuuru destekleyecek nitelikte olması aydınlar tarafından kabul görmekteydi. Söz konusu dönemde dil milli kimlik oluşumunda önemli etkenlerden biri olarak görülmekteydi. Fakat onun tek başına yeterli olmayacağı görüşü dönemin düşünürleri tarafından benimsenmekteydi. Yani dil milletin oluşmasında önemli yere sahip olsa bile, ona yardım edecek unsurlara ihtiyaç var ve bu unsurlardan biri de dindir. Bu görüşü destekleyen Resulzade, dini Türklük şuurunun oluşmasında önemli etkenlerden biri olarak görmektedir (Ələkbərov, 2014-a:254). Bir anlamda din milli kimlik oluşumunda önemli etken olarak görülmektedir. Düşünürlerin bu görüşü benimseme nedenlerinden biri hiç kuşkusuz, toplumdaki değer sistemlerinin oluşumu ve gelişiminde dinin etkisinin büyük olmasıdır. Bu yüzden dini göz önünde bulundurmadan milli kimlik inşasını düşünmek çok zordur.

Batı ülkelerinin birlikteliğine neden olarak Hıristiyanlığı gören Hüseyinzade, İslam`ın bu görevi daha iyi bir şekilde yerine getirebileceğini vurgulamaktadır (Turan, 2014:110). Akçura`ya göre de İslam faktörü her zaman en önemli etkenlerden biri olarak kalacaktır. Osmanlı zayıf durumda olsa bile, Müslümanları kendi bayrağı altında toplayabilme potansiyeline sahiptir. Ama Müslüman ülkelerin büyük kısmının Hıristiyan devletlerin boyunduruğu altında olması, bu konuda en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Akçura, 2012:35). Bu yüzden Osmanlı devletinin İslam birliğini kurmaya çalışmasına hemen engel olmaktadırlar. Sonuçta başkasının tebaasını etkilemeye çalışmak oradaki yönetime karşı ayaklanma veya kargaşa başlatmak anlamına gelmektedir. Ziya Gökalp de milletleşme sürecinde toplumun fertleri arasında bir dayanışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Düşünür bunun din aracılığıyla kolay bir şekilde gerçekleştirileceğine inanmaktadır. Siyasi olarak değil, manevi veya kültürel olarak fertlerin tek ümmet çatısı altında yaşamasında bir sakınca görülüyordu (Türkdoğan, 1998:257).

Ali Hüseyinzade üç formülün etkenlerinin tek başına kullanılmasından yana olmadığını belirtmektedir. Bu dönemde tüm Türk ve Müslümanların ihtiyacı olan şey birliği sağlamaktır. Bunun için din en önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İslam coğrafyasında yaşayan çoğu kişi kendini Müslüman olarak görmektedir. Bu da kavimlerin bir ortak noktasının olduğuna işaret etmektedir. Asıl amaç varoluşu sürdürmek olduğundan sünni, şii gibi ayrımcılığa gerek yoktur. Dayanışma sayesinde bu amacı gerçekleştirmek mümkündür. Bizim üzerimize düşen bu birlikteliği oluşturmaktır. Bununla birlikte yeni ayrımcılığa olanak sağlayabilecek cahilliğe karşı da önlemler almak gerekmektedir. Birbirimizi tanımak, sevmek ve medenileşme yolunda yardım etmek önümüzdeki en önemli meseledir (Turani, 2015:193).

Bu yapılmadığı takdirde mezhep ayrılığı etkeninin diğer devletler tarafından kullanılması ve birlikteliğe zarar vermesi mümkündür.

Osmanlıcılık ve İslamcılık üzerine uygulanan politikaları ve onun sonuçlarını eleştiren Akçura, bunlara karşılık ırk üzerine dayanan bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre bir Türk birliğinin oluşturulması hedeflenmelidir. Bu sayede hem Türkler, hem de Türkleşmiş toplumlar birleşme olanağına sahip olacaktır. Türklük sayesinde Osmanlı`da yaşayan Müslüman olan ve olmayan Türklerle beraber, Türk olmadıkları halde Türkleşmiş Müslüman unsurların birlikteliğini de gerçekleştirmek mümkün olacaktır (Uyanık, 2003:113). Burada Türklük, devletin niteliğini belirleyen bir üst kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel zenginlikler, farklılıklar birlik ilkesi altında toplanacaktır.

Siyasi dönüşümlerle birlikte toplumsal bir dönüşümün de gerekli olduğu görüşünü benimseyen Gökalp, yeni bir hayat tarzına ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir. Yeni iktisat, estetik, felsefe, ahlak ve hukuk oluşturulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda yapılması gereken şeylerin başında Türk milletinin büyüklüğünü idrak etmek ve günün şartlarına boyun eğmemek, Türk milletini İslam`dan ayrı düşünmemek gerekmektedir. Batı Medeniyetini benimsemek, toplumsal bir yöntem bulmak, Türk tarihini başlangıçtan itibaren iyi bir şekilde araştırmak, Türk milletinin tarihi gelişimine uygun olarak mefkureyi bulmak önemlidir. Bunlar sayesinde bize ait olan özelliklerin tespit edilmesi, milli ve yerli kalmanın yollarının bulunması, bunlara dayanarak bize yararlı olacakları yeniden oluşturmak gerekmektedir (Bolay, 2013:381). Düşünür böylece I. Dünya Savaşı sırasında gelişen fikir akımları olan, gerçek İslamlaşmayı, Türkçülerin Türkçülüğünü, laik toplum isteyen muasırlaşmayı, sosyolojik bir yorumla uzlaştırma ve sistemleştirme girişiminde bulunmuştur (İnalçık, 2000:14). Bir anlamda sentez yapmaya çalışmış ve başarılı olmuştur denebilir.

Medeni bir toplum olmak için gerekli olan unsurlar milliyet, beynelmilliyet ve muasırılıktır. Milliyet için dil, beynelmilliyet için din, muasırılık için de dönemin bilimi en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Resulzade, milli varlık, dini realite ve asriliğin milli mefkure için gerekli olduğunu belirtmektedir. Yani halk kendini tanımalı, dinini bilmeli ve korumalı, dünya medeniyetine sahip olmalıdır. Bunun için tüm etkenlerin halka öğretilmesi gerekmektedir (Ələkbərov, 2014a:181). Millet kendi milli varlığını korumak için kendini tanımalı, Türklüğünü muhafaza etmeli, yani, Türkleşmeli, içerisinde olduğu inanç sistemine bağlı kalmalı yani, İslamlaşmalı, o günün şartlarına uygun olarak yaşamalı ve gelişmeli yani, muasırlaşmalıdır (Turan, 2014:388).

İhtiyaç duyulan bu üç formülün birlikte uygulanmasını gerekli gören Gökalp, Türkçülüğün bir toplum olduğu, İslamcılığın da topluluk olduğunu söyleyerek bunların birlikte geliştirilmesinde hiçbir sakıncanın olmadığına işaret etmektedir. Çağdaşlaşmak ise Avrupalılar gibi otomobil, uçak yapmak, bilimle uğraşmaktır ve bunu sürece engel olarak yorumlamak veya görmek doğru değildir (Gökalp, 2013:15). Bu üç formülün birbirine engel olmadığı görüşünü benimseyen düşünür, bunların birlikte uygulanmasıyla medeni bir millet olunabileceğini savunmaktadır.

Din ve milliyetin ruhi bir ihtiyaç olduğunu belirten Şemseddin Günaltay`a göre milliyet müşterek duygular, mefkureler etrafında toplanan ve dayanışmaya açık bir zümre anlamına gelmektedir. Bu müşterek duyguların kaynağı dindir. Dinden yoksun olan bir milliyet etkisiz ve soyut hâlde kalmaya mecburdur. Bu nedenle din milliyetin esas unsurlarından biri olarak görülmelidir. Muasırlaşmak bu hayatın vazgeçilmez ihtiyaçlarının başında gelmektedir. İlerlemiş milletler arasında kendi varoluşunu sürdürmek isteyenler için bu âdeti bir zorunluluktur. Muasırlaşmak bizi dini ve milli duygularımızdan uzaklaştırmak yerine onu daha çok artıracaktır. Fakat şunu kabul etmek gerek ki söz konusu süreçte milli ve dini değerlerden vazgeçmemek gerekmektedir. Aksi takdirde ölüme mahkum oluruz. Bu yüzden muasırlaşmak için dönemin teknik ve bilimlerinden, felsefesinden, sanayi ve sanatlarından yararlanmak gerekmektedir. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ayrı ayrı ihtiyaçlardan doğmuş olsa da, hiçbiri diğerinin yerini alamaz. Çünkü din ve milliyet ruhi, muasırlık ise maddi yaşamı etkilemede üstün durumdadır. Bizim için kurtuluş Türk-İslam kültürü dahilinde muasır bir medeniyet yolu belirlemektir (Günaltay, 2011:1074-75). Bu amaç doğrultusunda toplumdaki değer sistemlerini oluşturan maddi ve manevi etkenlerden de vazgeçilmemesi elzemdir.

2. Anamın Kitabı

Edebiyat kuşkusuz toplumun karşılaştığı sorunları betimlemede en etkili güçlerden birine sahiptir. Genelde yazarlar iyi bir toplum inşa etmek isteğini eserleri aracılığıyla dile getirmektedirler. Halka ulaşmak esas amaç olduğundan yazarların kendi eserlerini ve orada ortaya koyduğu görüşleri onların anlayabileceği bir şekilde yazması gerekmektedir. Azerbaycan`da milli kimlik inşasında edebiyatçılar da sürece katılmış ve kurguladıkları veya onlardan önce kurgulananları gözler önüne sermeye çalışmışlardır. Bunu yapanlardan biri de Celil Memmedguluzade`dir. O, köşe yazıları, hikâyeleri ve eserleriyle bir nebze söz konusu sürece katkı sağlamaya çalışmıştır. Eserleri arasında milli kimlik oluşumu sorununa en çok Anamın Kitabı eserinde değinmiştir denebilir. Özellikle üç formülün toplumsal açıdan değerlendirilmesi ve benimsenilmesi sürecine dair karşılaşılan sorunları öne çıkarmaktadır.

Toplumun kurtuluşu için gerekli görülen üçlü formülün önemi halka aydınlar aracılığıyla daha iyi anlatılabilmektedir. Bu âdeta onların en önemli görevleri olarak görülmektedir. Nitekim, aydınlar toplumun geri kalmasını kendi hataları olarak görmektedirler (Balcı, 2002:298). Eserlerde aydınlar, halkı bilgilendirme sorumluluğu yüklenen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk eserlerde genel anlamda bilgisiz olarak tasvir edildiği için medenileştigiğine inanılan aydın tarafından bu bilgisizlikten kurtarılması gerekmektedir (Balcı, 2002:299).

Celil Memmedguluzade Anamın Kitabı eserinde bu amaç doğrultusunda yarattığı karakterler üzerinden süreci tasvir ederek onun toplum tarafından benimsenmesini sağlamaya çalışmaktadır. Eserde muasırılığın göstergesi olarak Rusya'da eğitim görmüş Rüstem Bey verilmektedir. Onun giyim tarzı, tutumu ve konuşma esnasında sık sık kullandığı Rusça kelimeler Batı tipli bir aydını anımsatmaktadır. Rusya'nın öne çıkarılmasındaki amaç halkın sorunu kolay bir şekilde görmesi içindir. Çünkü söz konusu dönemde gençler daha çok Rusya'da eğitim görmekteydiler. İran'da eğitim görmüş diğer karakter olan Mirza Muhammedali din ağırlıklı yorumları ve tavrıyla bir anlamda İslam'ı temsil etmektedir. İstanbul'da okumuş Samet Vahid ise aldığı eğitim sisteminin ve bu süreçte yaşadığı toplumun etkilerini gözler önüne sermektedir (Məmmədquluzadə, 2004:437). Kardeşlerin bir de Gülbahar isimli küçük kız kardeşleri vardır. Eserin genelinde Gülbahar halkın içinden çıkmış ahlaklı, okur-yazar biri olarak verilmektedir. Yazar yer yer kardeşlerinin verdikleri kararlara karşı çıkmama ve kendi görüşlerini söylemede Gülbahar'a çekingenlik benzeri tavırlar yükleyerek dönemin gençlerinin karşılaştığı sorunları göstermektedir. Belki de yazar bir anlamda Hasan Bey Zerdabi'nin realiteyi anlatan görüşünü bir daha gündeme getirmek istemektedir. Sonuçta Gülbahar evin en küçük çocuğudur ve büyüklerinin yanında pek de ses çıkarma hakkını kendine göremiyordur veya ona cesaret edemiyordur. Zerdabi de bu durumun toplumsal olarak sorun teşkil ettiğini söylemektedir. Özellikle baba-çocuk arasındaki köle-efendi görünümüne benzer bir terbiye süreci gençlerin gelişimine menfi tesir etmektedir (Əkinçi, 2005:418-419). Bu sayede Memmedguluzade gençlerin geçmiş ve muasırılık arasındaki yetersiz kalışına gönderme yapmaktadır. Toplumdaki mevcut değer sistemlerini aydınların yönlendirmesiyle muasırılıkla birleştirebilme ve geleceği farklı bir şekilde inşa etme olanağına sahip olan gençlerden kurtuluş beklenmektedir.

Eserdeki anne Zehrabeyim Hanım bir nebze vatani sembolize eden anne karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun yaşamı oğullarına bağlıdır. Üçüne de ihtiyaç duyduğunu durmadan vurgulayan anne onların birbirlerine karşı sergiledikleri tutumları tasvip etmemekte

ve onların evi terk etmelerine tahammül edememektedir. Zehrabeyim kardeşlerin ayrılmaması gerektiğini durmadan tekrar etmektedir (Məmmədquluzadə, 2004:468). Düşünür böylece üç formülün birleşik bir şekilde kurtuluş için gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Birliktelik sayesinde iyi işler yapılabileceğini ve ailenin güçlü olacağına işaret edilmektedir. Gülbahar ailenin tüm bireylerini sevse de anne bu sıranın en başında gelmektedir. Bu rolüyle bazen halkı da temsil etmektedir. Onun annesi için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışması ve gerektiğinde kardeşlerine karşı takındığı tavır buna en bariz örnektir.

Anne ise üç oğlunun birbiriyle anlaşamamalarını acı bir şekilde izlemekten başka bir şey yapamamaktadır. Çünkü erkek kardeşlerden hiçbiri kendi düşüncesinden taviz vermemekte ve diğerini eleştirmektedir (Məmmədquluzadə, 2004:449). Yazar burada kendi görüşlerinden taviz vermemenin önemli olduğunu söylemektedir. Ama bununla birlikte bu tavırların verebileceği zararı da gözler önüne sermektedir. Eğitimli olmalarına rağmen kardeşlerden hiç birisi diğerini ciddiye almamaktadır. Çünkü kendi alanının ve eğitim aldığı ülkenin daha iyi olduğu düşüncesindedirler. Bu aile içerisindeki birlikteliği yıpratmakta ve zayıflatmaktadır.

Aydınların kendi toplumunu iyi bir şekilde tanımamaları mevcut durumun ne kadar kötü olduğunu gözler önüne sermektedir. Memmedguluzade de eserde hayırseverler cemiyeti toplantısıyla bu durumu eleştirmektedir. Cemiyetin açılış konuşmasında Rusça konuşulmasının bazıları tarafından sert karşılık görmesi buna örnek teşkil etmektedir. İtirazlara göre eğer Müslüman bir toplum için bir şeyler yapmak gerekiyorsa, herkesin anladığı dilde konuşulması daha uygun olmaktadır (Məmmədquluzadə, 2004:450). Rusça konuşulmasına itiraz eden İran ve Osmanlı`da eğitim görmüş kardeşler de, eğitim gördükleri dilde konuşma yaparak, kendi alanlarından örnekler vermektedirler. İşin en kötü tarafıysa halkın yararlanması amacıyla yapılan bu toplantılarda halkın konuşulanları anlayamamasıdır (Məmmədquluzadə, 2004:452-54). Böylece yazar halkçılığa vurgu yaparak önce ortak bir dilin kabulünü öne çıkarmaktadır. Bir anlamda ilk adım olarak değerlendirilmesi gereken dil dönüşümünün halk arasında benimsenmesi ve yaygınlaşmasına olanak sağlayacaktır.

Dönemin yazılan kitaplarına eserde sözlük üzerinden eleştiri yapılmaktadır. Rusya`da eğitim görmüş Rüstəm Bey hazırladığı yeni sözlükte daha çok Batı toplumlarından esinlenerek geliştirdiği kelimelerin yazılmasını ve anlatılmasını yeğlemekle birlikte, İran`da eğitim görmüş kardeşi Mirza Muhammedali hazırlanan bu sözlükteki kelimeler için Doğu`ya özgü yorumların da ilave edilmesini önermektedir (Məmmədquluzadə, 2004:440-41). Kardeşler etkilendikleri toplumların daha iyi olduğunu savunmakta ve gelişim için daha uygun olduğunu vurgulamaktadırlar.

Aydının kendi halkına karşı yabancı kalmasında aldığı eğitim ve etkisinde kaldığı akımların tesiri vardır (Balcı, 2002:206). Rüstem Bey de annesine eğitim aldıkları alanlar ve okudukları kitaplar nedeniyle kardeşleriyle anlaşamadığını itiraf etmektedir (Məmmədquluzadə, 2004:468). Bu bir anlamda sorunun farkındalığını gözler önüne sermektedir. Ama buna rağmen kardeşler kendi tutumlarından taviz vermemek için ısrarcı bir tutum sergilemektedirler. Yazar bu tutumun aileye zarar verdiği gibi, toplumu da yıpratacağına işaret etmektedir.

Anne çocukların evden ayrılmak istemeleri nedeniyle hastalanmıştır. Zehrabeyim kızına babalarından kalma bir kitabı vererek onun değerini anlatır. Gülbahar annesinin ona verdiği kitabı okuyarak kardeşlerin Zehrabeyim`in bir parçası olduğunu ve onların düşmanca tavırlarının annelerini kötü etkilediğini söylemektedir (Məmmədquluzadə, 2004:475). Babanın kitaptaki en önemli mesajı evlatların nerede olursa olsun, en sonda annelerinin yanına gelmeleri gerektiğiyle ilgilidir (Məmmədquluzadə, 2004:475). Ne olursa olsun kardeşlerin birlikte olması ve annelerinin yanında bulunmaları onların görevleri olarak tanımlanmaktadır. Bu görevleri kimse ihmal etmemelidir. Kişinin kendi vatanı ve toplumuna bağlılığını unutmaması ağır bedeller ödemekle sonuçlanabilmektedir.

Sonuç

Bütünlüğün sağlanması için gerekli olan Türkçülük, İslamcılık ve Muasırlık dönemin aydınları tarafından kurtuluş veya yeni kimlik formülü olarak benimsenmiştir. Bu sentezci görüş sadece toplumdaki Türk olan milletleri değil, dini ve siyasi görüşü farklı olan fertleri de kendi etrafında birleştirme potansiyeline sahip olduğu için yaygınlaşmış ve desteklenmiştir. İslam`ın kabulünden sonra Türkler için manevi yaşamın neredeyse tek dayanağı olan İslam, her zaman etkisini göstermiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yenilgi ve gerilemenin önüne geçmek için benimsenen Muasırlaşmak ilkesi, ilk zamanlar seçkinler, daha sonra halk tarafından kabul görülmüştür. Bir anlamda Batı`da başlayan milliyetçilik akımının etkisiyle oluşan Türkçülük görüşü, milli kimlik bilincinin oluşmasındaki en önemli etken olarak algılanmaktadır. Bu formülün, unsurlarının tek başına tercih edilmesinin toplum fayda sağlamayacağı görüşü neredeyse bütün aydınlar tarafından desteklenmektedir.

Memmedguluzade bu eseriyle dönemin en önemli üç aydın tiplemesini ortaya koymaktadır. Eserde Türkleşmek, Muasırlaşmak ve İslamlaşmak formülünün gerekli olduğuna işaret edilmekle birlikte, aydınların halkı eğitmesi gereken kişiler olduğu da vurgulanmaktadır. Onların önderliğinde halk toplumdaki değer sistemlerinin kökenini oluşturan milli ve dini

kimliğini anlayabilme olanağına sahip olmaktadır. Aydın kendi görevini iyi bir şekilde anladığı ve benimsediği takdirde toplum için yararlı işler görebilir. Eserde görevi toplumu dönüştürmek ve sürekliliği sağlamak olarak vurgulanan aydın hem bireysel, hem de toplumsal açıdan sorumlu kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazar bir anlamda sentezci aydın tiplemesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Toplumun kurtuluşunu, refahını ve kalkınmasını amaç edinen aydınların ilk önce kendi toplumlarını tanıması gerekmektedir. Bu yüzden yazar halkı dinlemenin ve eserlerde konuşmaların mümkünse onların anlayabileceği tarzda verilmesine dikkat çekmektedir. Memmedguluzade Azerbaycan'daki bir aileden örneklemeye üçlü formülün toplum için önemli olduğu belirtmektedir. Azerbaycan genci en çok Rusya, Türkiye ve İran'dan etkilendiği için yazar eserinde eğitim yerleri olarak bu ülkeleri vermiştir. Rusya'da eğitim görmüş Rüstem Bey "intelligent" olarak tasvir edilmekte ve onun aile yapısı da Batı tarzında gösterilmektedir. İran'da eğitim almış Mirza Muhammedali daha çok din ve Doğu'yu temsil etmektedir. Onun yorumları, giyimi ve okuduğu kitaplar skolastik görünüme sahiptir. Türkiye'den gelmiş üçüncü oğul Samet Vahid dönemin Osmanlı aydınını gözler önüne sermektedir. Milliyetçilikle birlikte edebiyata duyulan ilgi onun karakterinde verilmiştir. Eserdeki tüm karakterleri değerlendirdiğimizde Rüstem Bey Muasırlık, Mirza Muhammedali İslamcılık, Samet Vahid ise Türkçülüğe uygun gelmektedir. Gülbahar ise en sondaki tavrı ve kardeşlerine karşı gelmesiyle Ali Hüseyinzade'nin aradığı fedaiyi anımsatmaktadır. Yazar bir anlamda Hüseyinzade'nin "Türk kanlı, İslam imanlı ve Avrupa kıyafetli bir fedai" görüşünü bu eserde yorumlamıştır.

Sentezçi görünüme sahip olan üçlü formül sayesinde toplumun bütünlüğü ön plana çıkarılmış, ferdi gelişim de bunun bir parçası konumuna indirgenmiştir. Bu süreçte dönüşümün öncüsü olarak dönemin aydın kesimi görülmektedir. Özellikle Rusya, Avrupa ve Türkiye'de eğitim görmüş bu grubun toplumun mevcut değer sistemlerini iyi bir şekilde benimsemesi gerekmektedir. Çünkü halka ulaşmanın yolu dini ve milli değerleri bilmekten geçmektedir. İhtiyaç duyulan dayanışma, pekişme ve birliktelik için üçlü formül, bütünlüğün hem maddi hem de manevi anlamda sağlamanın tek yolu olarak görülmektedir. Bunlar sağlandığı takdirde milli kimlik inşasının başarılı bir şekilde gerçekleştiğini görmek mümkün olacaktır. Muhtemelen yazar da bunu gözler önüne sererek bir anlamda aydınlarla halk arasındaki uçuruma vurgu yapmış ve onların birleşebileceği bir hedef olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Aydınlar XX. yüzyılın ilk çeyreğinde halkı tek bir gaye uğrunda birleştirme başarısı gösteren düşüncelere doğru eğilim gösterdi. Bunun sonucu olarak felsefi, siyasi, tarihi ve kültürel anlamda temellendirilen üçlü formül benimsenmeye başladı. Sonuçta söz konusu

formül halk tarafından beğeni görmüş ve toplumdaki hiçbir bireyi dışlamamıştı. Halkın düşünsel olarak da formülü benimsemesi için edebiyattan yararlanılmıştı. Bu yüzden halka mevcut durumu iyi bir şekilde anlatmak için edebiyata ihtiyaç vardır. Özellikle sade dille yazılan eserlerin verdiği mesajlar ve aldığı tepkiler daha kısa sürede kendini belli etmektedir. Nitekim Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde törenlerde, düğünlerde söylenen şiirler, eserlerden kesitler insanları pekiştirmekte çok yararlı olmuştur. Onların etkisi ve verdiği duygulanım hâlâ o dönemde yaşamış insanların üzerinde sezilmektedir. Bu nedenle felsefi, siyasi, tarihi ve kültürel bazda temellendirilmesi yapılmış düşüncelerin halka ulaşması ve benimsenmesi sürecinde sade dille yazılmış edebi eserlere ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- (2015). “Bir Tarz-ı Siyaset”. Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar. Haz: T.Arslan. İstanbul: BKS Yayınları.
- Akçura, Y. (2012). Üç Tarz-ı Siyaset. Haz.O.Bensoy. Ankara: Kilit Yayınları.
- Balcı, Y. (2002). Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bolay, H.S. (2015). “Mehmed Ziya Gökalp”. Tanzimat`tan Günümüze Türk Düşünürleri Cilt-1. Haz: Bolay H.Süleyman. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ələkbərov, F. (2014). Milli İdeologiya Probleminə Tarixi-Fəlsəfi Baxış. II. Bakı: YYSQ
- Ələkbərov, F. (2014-a). Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Dünyagörüşü. Bakı: YYSQ
- Gökalp Z. (2013). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. İstanbul: Anonim Yayınları.
- Günaltay, Ş. (2011). “Geçmişten Geleceğe”. Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi: Kişiler ve Metinler II. Haz: İ.Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı Düşünce Dergisi, C: 12, s. 9-35.
- Məmmədquluzadə, C. (2004). “Anamın kitabı”. Əsərləri: I Cild(Nəsr, dram əsərləri, satirik şeirlər, tərcümələr). Haz: İ.Həbibbəyli. Bakı: Öndər nəşriyyat.
- Rəsulzadə, M.Ə. (1915). Tutacağımız yol. Açıq söz. S:1.
- Turan, A. (2014). Əli Bəy Hüseynzadə: həyatı, mübarizəsi, yaradıcılığı, şəcərəsi. Bakı: Letterpress.
- Turani, A. (2015). “Mektub-ı Mahsus”. Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar. Haz: T.Arslan. İstanbul: BKS Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1998). Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Uyanık, M. (2003). Üç Tarz-ı Siyaset: Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik. İstanbul: Metropol Yayınları.
- Yagublu N. (2015). Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi. Çev. T.Kırhan-N.A.Ünal-S.Önal. Ankara: AKD Yayınları.
- (2005). Əkinçi 1875-1877 (Tam mətni). Haz: T.Həsənzadə. Bakı: Avrasiya Press.